

Cap. I

DOVEZI ALE ÎNCEPUTULUI CREȘTINISMULUI ÎN ZONA ROMANULUI

Cucerirea succesivă a teritoriilor din zonele mediteraneene, cuprinzând un vast teritoriu din Europa, Asia de SV și Africa de Nord, de către Imperiul Roman care aspira la dimensiuni universale, a creat fundamentul unei lumi cu totul noi, lume care avea nevoie atât de o bază materială comună cât și de o unitate spirituală. În acest fel economia cunoaște o importantă creștere a producției de bunuri materiale, se întetesc schimburile comerciale, moneda romană devine aproape universală, iar limba latină tinde să devină o limbă comună unor spații foarte mari. Aceste elemente unificatoare nu au reușit să cristalizeze și o unitate spirituală, în care să se regăsească multitudinea de obiceiuri și elemente de religie. Din acest punct de vedere niciunul din popoarele cucerite nu a acceptat sau adoptat Pantheonul roman, deși sfârșitul ultimului mileniu î.Chr. a însemnat, pentru o bună parte din Europa și în special pentru limba romană, o desăvârșire a sintezei greco-romane, greco-orientale și romano-indigenă, reflectată prin sincretismele de tot felul, prin expansiunea cultelor orientale, criza tot mai accentuată a vechilor culte romane și apariția unei tendințe spre monoteism și universalitate¹. Acest lucru avea să se observe și în lumea geto-dacică, mai ales după cucerirea romană.

Apariția unor morminte de înhumatie încă din sec. I d.H. în unele așezări de tip „dava”, cum este cea de la Brad, comuna Negri, județul Bacău², identificată cu „Zargidava” inclusă în harta sa de către Claudiu Ptolemeu, la începutul sec. II d.Chr.³, demonstrează existența unei schimbări în religia geto-dacilor din perioada clasică. Deși acest lucru nu poate fi pus în legătură cu noua religie - creștinismul, care a apărut și se dezvoltă în Imperiul Roman, schimbarea ritului de înmormântare, la început mai timid, apoi prin apariția cimitirelor de incineratie și birituale, la dacii liberi sau din cadrul Provinciei Dacia, constituie un motiv serios pentru a ne pune problema în ce măsură această nouă religie pătrunde tot mai adânc în vastul imperiu.

Cele 16 morminte de înhumatie descoperite în așezarea deschisă și două în tumulul 3 din necropola tumulară de la Brad aveau orientări diferite. Defuncții erau așezați în poziție întinsă, cu mâinile pe lângă corp, având orientări diferite. De altfel poziția lor în sec. I d.H. nu are nici o importanță legată de creștinism, deoarece în perioada de început a noii religii încă nu erau stabilite și definitivitate dispunerile VE și cu mâinile pe piept; acest lucru va apărea mult mai târziu, după consolidarea creștinismului, respectiv după sec. IV d.Chr. Printre mormintele de la Brad se aflau și maturi.

Același lucru putem spune și despre apariția și definitivarea simbolisticii creștinismului, care începe să se stabilească încă din sec. I – II d.Chr. ceea ce nu ne împiedică să semnalăm un element deosebit de important legat de descoperirea, tot la Brad, a unui simbol, care a devenit pentru creștinism, unul foarte important - peștele. Este printre primele simboluri ale creștinismului, care cunoaște începând din sec. II d.Chr. o mare răspândire în lumea creștină. Existența lui ca simbol și în alte religii nu ne împiedică să-l considerăm ca atare, mai ales în descoperirile de la noi, unde nu sunt reprezentate atât de pregnant alte religii, încât să le confundăm. După cum, lipsind ca element decorativ, în toată arta dacică din perioada clasică, să nu-l putem considera un simbol al noii religii, în condițiile în care apare în inventarul așezărilor dacice.

¹Zugravu, N. - Istoria romanității nord-dunărene (secolele II-VIII). Contribuții la etnogeneza românilor, Iași, 1994, p. 92

²Ursachi, V. - Zargidava, Buc. 1995, p. 312

³Ptolemeu - Geografia, III, 10, 8

Descoperirea recentă a unui nou motiv decorativ la ceramica dacică pictată îmi oferă prilejul reluării discuției asupra acestui important subiect. De la ultima lucrare dedicată ceramicii dacice pictate⁴ care nota aportul stațiunii arheologice de la Brad în cunoașterea acestui grup de materiale ale geto-dacilor, putem consemna numărul mare de așezări (peste 50) în care au apărut fragmente sau chiar piese întregi ale acestei categorii de ceramică. În același interval de timp, au apărut mai multe lucrări care s-au ocupat de prezența ei în diferite contexte arheologice, printre care cea a d-lui Gelu Florea⁵ ce tratează dintr-un unghi cu totul nou, cel al relației dintre artă, religie și mediile sociale, fenomenul apariției și dezvoltării ceramicii pictate, cu referire la implicațiile artistice, culturale și de mentalitate care vizează, mai ales, materialul ceramic pictat din regiunea capitalei Regatului dacic - Sarmizegetusa Regia.

Toate lucrările dedicate acestui produs ceramic consemnează, ca factor unitar, stilul geometric al picturii pe vase, puține elemente vegetale apărute ici colo și fenomenul specific al ceramicii "de curte"⁶ cu motive zoomorfe din zona amintită mai sus. Pentru a întregi imaginea despre fenomenele artistice ale epocii clasice (epoca regatului) amintim și elementele insolite din cunoscutele descoperiri de la Lupu⁷, vasele cu decoruri figurate de la Răcătău⁸ și figurinele zoomorfe din complexul de la Cârломănești⁹. Toate acestea, însă, reprezintă un specific local, prin prezența în aceste zone, a unor meșteri care își satisfăceau gusturile personale, rămânând cu ceea ce realizau pentru propria familie sau așezare.

Nimic din ceea ce ar putea constitui un fenomen general în cultura geto-dacilor legat de o simbolistică religioasă sau de altă natură. Toate elementele artistice, de la cele simple, cum sunt motivele geometrice, până la cele mai complicate, vegetale, zoomorfe sau chiar antropomorfe, pe care le consemnăm doar ca imitații sau influențe elenistice și romane, chiar dacă sunt realizate în ateliere locale, nu constituie decât o creație locală unde și-a spus cuvântul doar un singur "artist". În sprijinul acestei ipoteze vin chiar descoperirile amintite: la Cârломănești a existat, desigur, un singur creator al pieselor zoomorfe, care nu numai că nu au avut o răspândire mai mare în zonă, ci au rămas, probabil, doar proprietatea celui ce le-a realizat. Aceeași situație și în cazul descoperirilor de la Răcătău sau chiar din Munții Orăștiei, deși aici putem vorbi de mai multe recipiente sau motive artistice și, mai ales, de mai multe așezări în care s-au descoperit. Toate însă poartă pecetea unui singur meșter sau a unui singur atelier.

Faptul că motivele zoomorfe și antropomorfe nu s-au răspândit în toate zonele unde era produsă ceramica pictată ne demonstrează că pictura în sine, nu constituia un fenomen artistic prea complicat, cu semnificații deosebite. Viitoarele cercetări vor aduce noi așezări în care motivele decorative zoomorfe sau antropomorfe să fie prezente, constituind și ele exemple de meșteri locali care își pot satisface unele gusturi proprii, fără a constitui un stil generalizat.

În acest context consemnăm apariția unui nou element decorativ, descoperit la Brad, în campania arheologică a anului 1987. Este vorba de un capac realizat în tehnica ceramicii pictate, păstrat fragmentar, care are ca motiv decorativ un pește (Pl. I/4). Capacul este de tipul "cu prag", confecționat dintr-o pastă fină, arsă la roșu. Pe partea exterioară, pe un fond gălbui, s-au pictat mai multe benzi de culoare cafenie, orizontale, atât pe margine cât și pe calotă. La a treia bandă, a fost pictat un pește de apă dulce, mreană, clean sau crap, care înoată de la dreapta la stânga; cele trei benzi puteau fi considerate valuri ale apei sau mediul acvatic în

⁴V. Ursachi - Ceramica dacică pictată din cetatea de la Brad, com. Negri, jud. Bacău, Memoria Antiquitatis, XVII (1983-1985) 1987, pp. 43-99

⁵Gelu Florea - Ceramica pictată, artă, meșteșug și societate în Dacia preromană (sec. I î.H. - I d.H), Cluj, 1988

⁶Constantin Daicovicu și colab. - Șantierul arheologic Grădiștea Muncelului, S.C.I.V. 1-2, 1953, pp. 183-185

⁷I. Glodariu, V. Moga, - Tezaurul de la Lupu, Ephem. Nap., IV, 1994, pp. 40, 41, fig. 10-11

⁸V. Căpitanu - Principalele rezultate ale săpăturilor arheologice în așezarea deto-dacică de la Răcătău (jud. Bacău), Carpica, VIII, 1976, p. 66, fig. 46 și 47

⁹Mircea Babeș, - Statuietele geto-dace de la Cârломănești (jud. Buzău), S.C.I.V., 28, 3, 1977, pp. 319-352

care se află peștele. Dimensiunile capacului sunt obișnuite: diametrul 25 cm iar înălțimea, aproximativă e de 12 cm (Pl. II/1,2). Peștele păstrat doar în parte, are lungimea de 6,3 cm și lățimea de 2 cm, pe el fiind marcate ochiul stâng, solzii și șase aripioare, patru pe o parte și două pe cealaltă. Fragmentul de capac păstrat fiind destul de mic, nu ne permite să spunem, cu siguranță, de câte ori era repetat desenul (peștele) pe întreaga piesă. Considerăm că cel puțin de patru ori era repetat. Nu este exclus ca între pești să fi existat și alte motive decorative sau chiar simboluri, ceea ce să ne permită unele ipoteze mai îndrăznețe. Tot așa de posibil este ca pe întreg capacul să fi fost repetat de mai multe ori acest motiv zoomorf. Deocamdată nu putem avansa alte ipoteze. Odată cu prelucrarea materialului din campania anului 1987 pot apărea și alte fragmente din același capac, fapt ce ne-ar aduce elemente noi.

Peștele, ca motiv decorativ sau simbol, este foarte puțin prezent în culturile primei epoci a fierului din Moldova. Putem aminti aici, doar ornamentul cu pești de la Ijdileni - Frumușița¹⁰ sau piesa din aur de la Stâncești - Botoșani¹¹. Mai târziu, apare în tezaurile de la Agighiol, pasărea cu peștele în cioc, Porțile de Fier, pe paharul asemănător cu cel de al doilea de la Agighiol¹² sau în tezaurul de la Peretu¹³. În perioada clasică - a culturii dacice, respectiv sec. I î.H. - începutul sec. II d.Chr., acest motiv decorativ nu a apărut nicăieri, nici pe ceramică și nici pe alte piese de altă natură.

Capacul de la Brad a fost descoperit la - 1,30 m adâncime în SXXXII, □7, în stratul de cultură, pe acropolă, deci în ultimul nivel dacic, respectiv sec. I începutul sec. II d.Chr. Cum în această perioadă simbolul creștinismului începea să fie răspândit în tot Imperiul Roman, nu este exclus să fie prezent și în această parte a Europei, ca un element atât de vehiculat, mai târziu, în lumea creștină. Dacă acest lucru ar fi posibil, din punct de vedere teoretic, mai ales că legăturile cu Roma erau în această perioadă destul de strânse, am putea vorbi de prezența, în aceste locuri, a unor elemente creștine, chiar de la începutul răspândirii noii religii. Noi considerăm aceasta ca o ipoteză cu minime posibilități, dar nu imposibilă. Prezența unui motiv zoomorf, peștele, ca fiind unicat în motivistica generală a culturii dacice în perioada clasică, mai ales în ultima ei parte, respectiv sec. I d.Chr. este de natură să pună problema apariției unor simboluri creștine în această zonă, indiferent pe ce căi ar fi putut veni.

Chiar dacă ipoteza unui simbol creștin, în sec. I d.Chr. nu este posibilă în această zonă, nu este mai puțin adevărat că motivul decorativ în sine constituie un element deosebit de important, nu numai ca unicat în cultura dacică ci, și în crearea posibilității de a lărgi sfera punctelor în care asemenea motive decorative sunt semnalate. Prezența lui relansează ipoteza unui larg spectru motivistic sau simbolistic în arta geto-dacică, care așteaptă mereu noi descoperiri¹⁴.

Într-o emisiune de televiziune din 5-03-2006, la „Viața Creștină” erau discutate unele scene de pe Columna lui Traian, între care și acelea care ar fi putut avea semnificații creștine. Este vorba de scena sinuciderii lui Decebal, în care soldatul din spate, care face un semn cu trei degete, ar fi putut reprezenta semnul crucii și nu acela prin care i se garanta lui Decebal viața. Tot pe Columnă, probabil în scena 120, în care este reprezentată așezarea în mormânt a unui luptător dac, unde se face, de asemenea, un semn al crucii, al miruirii. De asemenea, scena cupei cu otravă, poate fi asemuită unui moment euharistic - în loc de otravă, putea fi „sângele Domnului”. Sunt, așadar, multe elemente care pot fi interpretate ca aparținând unor

¹⁰Mihalache Brudiu - Hallstattul în Sud-Estul Moldovei în prima epocă a fierului la gurile Dunării și în zonele circumpontice, Tulcea, 1997, pp. 143-148

¹¹I. Miclea, R. Florescu, - Geto-Dacii, Buc., 1980, fig. 40

¹²D. Berciu, - Arta traco-getică, Buc., 1969

¹³P. Voivozeanu și Em. Moscalu - Mormântul princiar getic și tezaurul de la Peretu, jud. Teleorman, Cercetări Istorice, III, 1979, p. 353 și urm.

¹⁴Ursachi, V. - Un nouveau motif décoratif sur la poterie peinte, în Studia Antiqua et Archaeologica, VII, Iași, 2000, pp. 345-350

morminte religioase, cu caracter creștin, dar care nu au, până acum, un fundament științific bine determinat.

Începutul sec. II d.Chr., când are loc și cucerirea Daciei de către romani, a adus populației locale și dispariția principalelor așezări de tip „dava” și odată cu ele toate sanctuarele de care era legată întreaga religie a dacilor. Odată cu dispariția lor, după cum este și firesc, a dispărut și întreaga organizare religioasă împreună cu întregul cler.

„Nefericită soartă a poporului geto-dac! Învins și supus, el și-a pierdut nu numai libertatea, ci și zeii. Asociați sau sincretizați cu alte divinități, „captați” în forme și imagini, unii au dobândit un loc printre nemuritorii Imperiului. Alții au căzut definitiv în uitare, iremediabil compromiși de „părăsirea” adoratorilor în momentele cele mai dramatice. Cu alte cuvinte, la fel ca și în cazul altor etnosuri intrate sub obediența Romei, politeismul „imperial” – „organizat, centralizat, civic, bogat în divinități antropomorfe, susținut, fixat și divulgat prin texte și reprezentări nenumărate” a asimilat o religie și un limbaj religios, a mutilat sanctuare și locuri de cult, a făcut să moară cler și știință sacerdotală. Dimensiunea acestor fenomene ne-o putem imagina gândindu-ne la deosebita bogăție a sacrului geto-dac și a formelor sale de manifestare (zei, mituri, sanctuare, simboluri, rituri etc.), evidențiate prin analize de mare profunzime, datorate în special lui Vasile Pârvan, I.I. Rusu, D. Protase, D.M. Pippidi, H. Daicoviciu, I. H. Crișan, M. Eliade și S. Sanie. Sublinierea comună a acestora este că, în pragul cuceririi romane, geto-dacii, asemenea oricărei populații indo-europene, cunoșteau noțiunea de existența divină individuală, personală, deplin constituită (deiwos > lat. Deus) Acest lucru se observă atât în antroponimele și etnonimele ce conțin temele Zis-, Dis-, Tis-, Din-, Zin-, având înțelesul „ceresc, divin”, respectiv Ziper, Ziparus, Ziopes, Ziamarchus, Ziamarce, Dinus (Dines), Deospor, Dioscuthes, Diobessi, Dioi etc., cât și în panteonul său: în frunte, o zeităte supremă – Zamolxis, „personalitate divină complexă”, alături de care alte figuri sacre întregesc prin atributele lor imaginea unei religii politeiste, centrată pe divinizarea luminii, fecunditatea pământului și a spațiului uman, adorarea forțelor naturii, cultul domestic și al morților, postexistența spirituală sau materială. Ca și în cazul altor populații, acest panteon a fost definitiv structurat în ultimele două secole ale erei vechi, odată cu „revoluția religioasă” generată de apariția sanctuarelor publice - locuri de sacrificiu, de rugă și inițiere – și de nașterea unui adevărat corp sacerdotal”.¹⁵

Odată cu transformarea unei părți din Dacia în provincie romană, întreaga evoluție a spațiului de la Nordul Dunării va avea o dezvoltare diferită sau mai bine zis, de intensități diferite, legată de faptul că Provincia, prin numărul mare de coloniști romani, veniți din toate zonele Imperiului, se dezvolta într-un ritm mult mai rapid în comparație cu Dacia liberă. Dacă cei veniți întemeiau noi așezări, dintre care unele au devenit centre urbane, unde viața romană căpăta valențe apropiate de cele existente în Imperiu, populația din afara Provinciei cunoștea o influență romană mult mai slabă, realizată ca înainte, mai ales de negustori sau prizonieri din armata romană. Cu toate acestea ambele zone cunosc, în secolele II - III d.Chr., o viață cu totul nouă, în care un rol deosebit îl are apariția și dezvoltarea unei noi religii – creștinismul.

Pentru Provincia Dacia marea majoritate a celor veniți erau cetățeni romani, mai ales oameni liberi și peregrini, la care se adaugă militarii și numeroșii funcționari administratori, care au adus cu ei și o mare diversitate a cultelor religioase în care predominau cultele orientale față de cele romane și grecești. Creștinismul a făcut parte inițial din cultele orientale și era persecutat mai ales de către militari, ca forță oficială a statului roman, care la acea dată persecuta creștinismul.

Deși în provincia Dacia numărul creștinilor era relativ mic, trebuie să consemnăm faptul că descoperiri paleocreștine sunt prezente în aproape 60 de localități, în secolele II - III d.Chr. și constau mai ales din obiecte de uz cotidian, care conțin simboluri creștine, cum ar fi: cruci,

¹⁵Zugravu, N. - Geneza creștinismului popular al românilor, Buc., 1997, p. 132

porumbei, pești etc., la care se adaugă și alte mărturii mai concludente, printre care unele texte, completate de simboluri creștine. Printre ele notăm tăvile de formă ovală, împodobite cu pești incizați sau în relief înaintea de emailarea lor, descoperite la Micăsasa și Vețel, vase cu ștampile circulare care sunt încadrate de cruci cu brațe egale de la Sarmisegetusa și Orșova, farfurii decorate cu pești, cruci, delfini etc. multe dintre acestea fiind în localități din Transilvania¹⁶.

Numeroase alte recipiente sau obiecte aveau inscripții cu caracter creștin, unele folosite la iluminatul lăcașurilor de cult, altele pentru diverse practici religioase sau purtate la gât. Toate demonstrează evoluția creștinismului în Provincia Dacia în primele trei secole, când sincretismul religios a devenit dominant în Imperiu. Rolul important pe care l-au avut creștinii în Dacia pe parcursul celor două secole, în procesul de romanizare stau măturie și numeroasele cuvinte legate de practicarea cultului creștin, păstrate în limba romană mai puțin alterate decât în alte limbi romanice. Este suficient să amintim cuvintele: altar, ancoră, biserică, botez, binecuvântare, cimitir, credința, cruce, creștin, coroană, înger, păcat, pește, pâine, vin, ulei etc.

Răspândirea creștinismului la Nordul Dunării, în special în zona de la est de Carpați, este legată de misiunea Apostolului Andrei chiar din primul secol d.Chr. Contestată de unii istorici și susținută de alții, activitatea de misionar a Sfântului Apostol Andrei are o semnificație deosebită în răspândirea creștinismului în această zonă, care, deși nu însemna creștinarea unor mase foarte largi de oameni, a făcut mulți prozeliti în rândurile unei populații derutate de marile schimbări provocate de cucerirea romană, de dispariția tuturor sanctualelor dacice și a întregii organizări religioase. Oferind unele virtuți morale prin propovăduirea armoniei și egalității dintre oameni, un comportament civic deosebit, exprimarea dragostei pentru cei nevoiași, refuzul bogăției, toleranța față de alte religii, creștinismul a cucerit treptat mari mase de oameni. Caracterul popular al acestei religii a însemnat răspândirea ei în rândul populațiilor sedentare din această parte a Europei. Acest proces a consfințit faptul că daco-romanii au fost primii dintre popoarele de la nordul Dunării care au adoptat noua religie. Dacă primele exemple prezentate pot fi legate de această perioadă, următoarele piese reprezintă o altă etapă în acest important proces de răspândire a acestei religii, care implicit a contribuit la romanizarea populației locale în secolele II – III d.Chr., proces care reprezintă includerea în unitatea spirituală a Imperiului Roman.

Caracterul popular al creștinismului de la est de Carpați constituie esența întregului proces de evoluție a romanizării unei populații rămase în afara granițelor Provinciei din care făcea parte, ca seminție dacică, rămânând ca dezvoltarea mai înceată să fie realizată doar prin contactele comerciale, de bună vecinătate, în conflicte de graniță sau aranjamente privind apărarea sau consolidarea unui imperiu ajuns la apogeul întinderii sale. În toate aceste ipostaze populația dacilor liberi nu a încetat să folosească toate mijloacele care-i erau la îndemână pentru a beneficia de cuceririle unei civilizații avansate, preluând, pe cât a fost posibil, multe din avantajele oferite de această vecinătate. Este suficient să amintim aici comerțul cu populația din Provincie, dar și din restul Imperiului, exemplificând cu prezența monedei a unor bunuri cu calitate superioare; ne referim aici la obiecte de podobă, unelte, obiecte de uz casnic, ceramică sau unele produse alimentare, la care se adaugă elemente de suprastructură - de limbă, credință etc. Toate acestea au contribuit la procesul de romanizare și a acestei zone, într-un ritm și cu o intensitate mai mică dar prezent, cu consecințe foarte benefice.

Cercetările arheologice au scos la iveală numeroase vestigii ale populației locale din Moldova în secolele II – IV d.Chr. dar nu au reușit să cerceteze, în întregime, niciuna din așezările locuitorilor acestei zone, fapt ce duce la imposibilitatea reconstituirii vieții unei

¹⁶Rusu, M. - Paleocreștinismul din Dacia romană, *Ephemeris Napocensis*, I, 1991, pp. 81-112

comunități, mai ales în ceea ce privește sistematizarea lor sau existența unor construcții ori spații comune dedicate unor activități, dintre care cele religioase ar fi putut spune multe, mai ales în privința organizării lor. De aici și lipsa unor informații privitoare la faptul dacă existau sau nu aceste spații și mai ales dacă exista o organizare în practicarea unor forme incipiente de creștinism. Astfel, nu știm în ce măsură, populația dacilor liberi din această parte a Europei, aflată la începuturile noii religii, își crease ori asimilase sau nu simbolurile și iconografia respectivă, sau dacă le-au preluat fără alte adăugiri, din zonele mai bine organizate ale creștinismului.

După cum se știe, multe din simbolurile acestei religii au pătruns în mediile noi ale răspândirii ei, la început cunoscute de un număr restrâns de credincioși, mai apoi, când majoritatea au fost transpuse în semne materiale, care aveau un rol apotropaic, sfințeau obiectul pe care erau transpuse, constituind o comunicare între creștini, prin care aceștia se recunoșteau și se acceptau ca adepți ai noii religii.

Sincretismul în religie este documentat, printre altele, și prin acceptarea de către creștini a unor practici păgâne, rămase până astăzi în ritualurile de înmormântare, cum ar fi obolul lui Charon, care constă dintr-un ban de argint sau de bronz ce se punea în mâna sau în gura mortului, semnificând vama pentru trecerea în lumea cealaltă. Acest ritual este prezent și astăzi. Descoperirile de la Văleni - Roman, unde s-a cercetat cel mai mare cimitir al dacilor liberi din sec. II - III d.H. au demonstrat existența acestui ritual, prin prezența unei monede romane de argint ca inventar al unui mormânt de înhumare¹⁷.

Unul din cele mai cunoscute și larg folosite simboluri ale creștinismului a fost crucea cu brațe egale (crucea greacă), care era cunoscută și înaintea acestei religii, cu semnificația de vechi simbol solar, ea devenind un simbol emblematic pentru creștinism, iar această transformare constituie începutul unui sincretism prin care noua religie, cu toată intransigența sa față de alte culte, va accepta și va îngloba o serie de reguli, practici și simboluri întâlnite în religiile și credințele cu care a conviețuit o bună perioadă de timp. Este și cazul răspândirii creștinismului la dacii liberi din Moldova, populație care se afla într-o fază de dezorganizare din punct de vedere religios, după cucerirea romană, când toate centrele de cult au fost distruse și toată organizarea religioasă a fost spulberată de noii veniți.

În acest context, prezentăm câteva din semnele cu caracter de simbol al creștinismului, descoperite în zona Romanului, unele prezente în colecțiile muzeului nostru sau cercetate și de alte muzee din Moldova. Între ele, un grup de 9 exemplare de vase cu însemne cruciforme descoperite la Poiana - Dulcești, într-o așezare din sec. II - III d.Chr. Pe partea superioară a patru vase lucrate la roată, din pastă fină, cenușie, două străchini, două căni au fost incizate, după ardere, câte un semn format din două triunghiuri egale, unite în vârf¹⁸ (Pl. III/3-8; V/4), reprezentând în simbolistica creștină semnul crucii. Alte cinci vase, trei căni și două străchini, de aceeași factură, aveau incizate, tot la partea superioară, sub buză sau pe gât, cruci de tipul quadrata latină (immisa) sau în formă de X (decussata), o cruce cu brațele frânte (gammata) terminată cu spirale¹⁹ (Pl. III/1)

Descoperirile de la Poiana - Dulcești reprezintă cea mai bogată așezare, datată în sec. II - III, din aria culturii dacilor liberi, care are o asemenea aglomerare de semne incizate pe vase de factură locală. Deși autorul descoperirii explica aceste semne printr-o influență sarmatică, momentul publicării lor era marcat de o dispută aprinsă privitoare la susținerea apartenenței sarmatice a mormintelor de înhumare din necropolele dacilor liberi din Moldova, marea majoritate a arheologilor dau o altă explicație acestor semne. Cele mai acceptate astăzi sunt legate de semnificația lor religioasă, deoarece nu sunt documentate ipotezele după care ele ar

¹⁷Ioniță, I., Ursachi, V. - Văleni-o mare necropolă a dacilor liberi, Ed. Junimea, Iași, 1988, p. 53, fig. 49/50

¹⁸Bichir, Gh. - Cultura carpică, Buc., 1973, p. 89-90, pl.LXXXVIII/3; CXXII/3; CXXXI/2; CL/3; CLI/1,3; CLII/2,4; CLIII/5

¹⁹Idem - op. cit., pl. CXXII/3; CXXXI/2; CL/3; CLII/2; CLI/3

fi motive decorative, semne de proprietate sau, și mai puțin, semne de olar, toate fiind executate după ardere.

În sprijinul acestei ipoteze vin și alte descoperiri în aria culturii dacilor liberi din sec. II - III d.Chr. din Moldova, cele mai multe dintre ele aparținând unei zone foarte apropiate. Recent, la câțiva kilometri de Poiana -Dulcești, tânărul cercetător G.D. Hânceanu descoperea, într-o așezare din sec. II - III d.Chr., la Roșiori - Dulcești, încă două vase cu semne incizate, care reprezintă două cănițe, lucrate la roată, aflate într-o groapă de provizii. Prima căniță, bitronconică cu buza ușor răsfrântă în exterior, de culoare cărămizie, cu urme de ardere secundară, are zgâriat pe umăr un semn în formă de X (decussata), realizat cu ajutorul unui obiect ascuțit, după ardere. A doua căniță este de culoare cenușie, bitronconică, dar cu buza dreaptă, are zgâriat, un semn de forma literei X (cruce decussata) - crucea Sfântului Andrei, dar cu capetele întoarse spre exterior, care se află pe gâtul recipientului, aproape de toartă, realizat, de asemenea, după ardere ((Pl. IV/2, 3).²⁰

Motivul cruce decussata s-a descoperit și pe o căniță cenușie, lucrată la roată, din pastă fină, în atelierul de olărie, de la Butnărești²¹ dar, de data aceasta, motivul nu este incizat, ci lustruit, deci executat înainte de ardere. Motivul cruciform de aici este asociat cu brăduțul - simbol al vieții veșnice (Pl. III/2).

La Săbăoani, în așezarea din punctul „La Izlaz” au fost descoperite vase cu semne incizate - graffiti, trei căni și un castron. Două din ele au zgâriată litera Z, una pe gâtul unei căni (Pl. IV/6), cealaltă pe buza unei străchini (Pl. V/2). Un alt semn zgâriat, pe fundul unei căni, reprezintă o cruce realizată din patru linii - două câte două. Cel de al patrulea semn este o grupare de semicercuri unite prin două linii, realizată pe gâtul unei căni (Pl. VI/3).

În punctul „La Bisericuța II” pe una din căniile descoperite în așezarea din sec. II - III d.H. au fost realizate, prin scrijelire, două cruci situate pe gâtul acestei căni, de o parte și de alta a torții. Două din brațele laterale ale crucii fiind realizate sub toartă, la fel și alte două mici incizii situate între cele două cruci (Pl. IV/1).

Alte câteva semne incizate, pe căni sau pe străchini, au mai fost descoperite în așezarea de la Săbăoani, din sec. II - III d.Chr. Alături de acestea, pe multe din amforetele romane prezente în toate așezările dacilor liberi, care, la rândul lor, vorbesc de intensele schimburi comerciale între localnici și Imperiu, s-au descoperit numeroase semne ștampilate (care pot fi mărci de olar) incizate după ardere sau pictate. Multe din ele puteau aduce în această zonă uleiuri sau vinuri, care aveau întrebuințare în practicile culturale ale creștinismului, ca produse sfințite. Grupul de așezări situat într-un perimetru destul de restrâns (Săbăoani, Butnărești, Roșiori – Poiana Dulcești, Văleni, Homiceni) putea constitui un centru creștin în lumea dacilor liberi.

În afară de aceste semne - simboluri transpuse pe unele vase, care astfel capătă semnificații religioase, trebuie să consemnăm și unele însemne creștine, care puteau fi aplicate pe anumite obiecte de port, fibule, mărgelile etc., și care puteau reprezenta poziția purtătorului față de noua religie sau de recunoaștere între confrăți, în condițiile unui sincretism destul de dezvoltat în primele secole ale erei creștine. Din acest punct de vedere, credem că unele simboluri dădeau obiectelor, dar mai ales vaselor, o semnificație culturală, vase care nu puteau fi folosite și în alte scopuri. Este vorba de vasele cu simboluri, considerate sfințite și care erau folosite numai în anumite practici religioase (pentru a sfinți pâinea, pasca, apa etc.) (Pl. V/1, 3; IV/4).

Influența creștinismului în spațiul nord-dunărean și aderența localnicilor la noua religie este manifestată nu numai prin existența acestor simboluri, ci și prin apariția cimitirelor în care alături de incinerare apare și ritul inhumăției, documentat destul de strălucit în

²⁰Hânceanu, D. George - Cănițele cu semne din așezarea de la Roșiori-Dulcești, Carpica XXXIV, pp. 115-122

²¹Bichir, Gh. - op. cit., pl. LXIV/3; CXXIX/2

necropolele din sec. II – III de la Poienești - Vaslui,²² Gabăra - Moldoveni,²³ Văleni²⁴ sau Săbăoani.²⁵ Acest fenomen era amplificat de haosul care exista în această zonă după cucerirea romană și mai ales după schimbările semnalate în religia geto-dacică, începute chiar înaintea cuceririi romane. Populația dacică trebuia să se adapteze noii situații și să participe activ la sincretismul marcat de noua situație politică și administrativă, perioadă cunoscută mai ales sub numele de creștinism popular.²⁶

Alte câteva elemente, descoperite în zona Romanului, se referă la mormintele din sec. IV d.Chr., din cultura Sântana de Mureș, descoperite la Săbăoani, în care o parte din mormintele de înmormântare, mai ales cele orientate V - E sau apropiate de această orientare, să fie considerate creștine. Astfel, din cele 72 de morminte de înmormântare descoperite la Săbăoani în necropola din sec. IV d.Chr. 32 erau orientate V - E, cu un inventar destul de sărac.

Prezența unor obiecte de caracter creștin de tip romano-bizantin, fie că sunt importuri, fie că sunt imitații executate de meșteri locali după prototipuri bizantine, asimilarea, de către comunitățile locale, a unor obiceiuri creștine atestate în Imperiu vin să confirme puternica influență spirituală pe care o exercită la nord de Dunăre, pe de o parte, și amploarea pe care o cunoaște practicarea creștinismului de către populația locală, în sec. VI - VII d.Chr. pe de altă parte. Este momentul să arătăm că într-o locuință bordei din sec. VI - VII d.Chr. cercetată în așezarea de la punctul „La Izvoare Nord” din comuna Săbăoani a fost descoperită o frumoasă cataramă de bronz bizantină (Pl. VI/4).

De asemenea, pe unele vase sau obiecte de podoabă din sec. VI - VII d.Chr., descoperite la Săbăoani, Poiana - Dulcești sau Izvoare - Bahna²⁷ (Pl. VI/1, 2), au fost incizate semne creștine, respectiv cruci. O cruciuliță-pendant din plumb a fost descoperită în săpăturile de la Traian - Săbăoani.²⁸ La Secuieni - Neamț, într-un cimitir distrus în mare parte de lucrări edilitare, s-au cercetat trei morminte de înmormântare, cu orientări diferite dar care au avut ca inventar două brățări cu capetele îngroșate din sec. VI - VII d.Chr.²⁹ (Pl. I/1, 2, 3). Un străpungător de os a fost decorat cu semne creștine, respectiv cruciulițe, descoperit la Aldești - Secuieni³⁰ (Pl. VI/6).

Începând cu sec. IV d.Chr., mai ales după oficializarea noii religii, dovezile legate de creștinism sunt din ce în ce mai numeroase și de mai mare importanță, cuprinzând întreaga zonă a Moldovei, prin aceasta confirmându-se continuitatea populației autohtone, chiar în condițiile unor mari invazii gotice, hunice, gepidice sau slave, și ilustrând caracterul romanic al civilizației sale, cât și practicarea creștinismului de către marea masă a locuitorilor de aici, devenind singurul cult care se practică sistematic de către cea mai mare parte a comunităților statale din vechea Dacie. Creștinismul a constituit unul din principalele mijloace prin care și-a păstrat și consolidat romanitatea, latinitatea și sedentarismul noul popor deja format în secolul al VIII-lea d.Chr.: poporul român.

Descoperirile creștine devin din ce în ce mai numeroase în zona noastră în secolele VII-XI d.Chr. Între ele, cele de la Lozna-Străteni, Murgeni, Suceava, Iași, Dichiseni, Adjudul

²²Vulpe, R. - Săpăturile de la Poienești, Materiale I, Buc., 1953, pp. 318-454

²³Antonescu, I. - Săpăturile arheologice de la Gabăra, Materiale VI, 1959, p. 477-480; VII/1961, pp. 450-452

²⁴Ioniță, I., Ursachi, V. - op. cit., Iași, 1988

²⁵Săpături V. Ursachi, material inedit

²⁶Zugravu, N. - op. cit., Buc., 1997, pp. 19-45

²⁷Mitrea, I. - Așezarea din secolele VI-IX de la Izvoare-Bahna-Piatra Neamț, 1998, pp. 96-97, fig. 34/8; 48/1

²⁸Informație primită de la autorul descoperirii – Domnița Hordilă

²⁹Ursachi, V.- Cercetări arheologice efectuate de Muzeul de Istorie din Roman, Carpica, I, 1968, pp. 184-187, fig. 59,60

³⁰Teodor, Gh. D. - Creștinismul la Est de Carpați, de la origini până în secolul al XIV-lea, Iași, 1991, p. 94, fig. 20/3

Vechi etc.³¹ Mai târziu, în secolele XII-XIII se consolidează, prin reluarea pe scară mai largă a legăturilor cu Bizanțul și constituirea unor centre ecleziastice sub jurisdicția unor arhiepiscopii sau mitropolii din afara țării, iar prin adoptarea ritului bizantin-slavon s-au conservat vechile rânduieli ale Bisericii Orientale. Rezistența hotărâtă a populației locale și a episcopilor ortodocși, în confruntarea cu regii maghiari, care încercau să consolideze episcopia catolică a Cumaniei sau a Milcoviei, este sprijinită de marile centre creștine de la Vicina, Cetatea Albă, Târnovo, Ohrida și mai ales Patriarhia de la Constantinopol. Mutarea Mitropoliei de la Vicina, în 1359, la Curtea de Argeș, întemeierea Mitropoliei Moldovei, probabil la 1386, și reorganizarea vieții bisericești cu sprijinul domnilor români, încheie o perioadă deosebit de frământată în viața religioasă a regiunilor extracarpătice ale României. Devenind religie de stat, Biserica, va avea un rol fundamental în viața poporului român, mai ales prin constituirea a numeroase biserici, multe din ele fiind adevărate capodopere de arhitectură, centre de cultură, unde s-au copiat sau tradus numeroase scrieri religioase, cărți în limba slavonă și românească, constituind o zestre spirituală de o mare bogăție pe care a conservat-o și păstrat-o, mai ales în momente grele, în incinta mănăstirilor sau schiturilor.

Dacă procesul emancipării politice din a doua jumătate a sec. XIV, care a culminat cu împlinirea granițelor de la munte până la mare, consemnată în actul de la 30 martie 1392, semnat de Roman I Mușat, însemna sfârșitul unei lupte duse de Bogdan I, Lațcu și Petru al Mușatei, organizarea religioasă avea să însoțească acest proces, prin apariția Mitropoliei Moldovei, probabil, la 1386, în timpul lui Petru I și apoi a primelor două episcopii, de la Roman și Rădăuți, în aceeași perioadă sau la începutul secolului următor. Este posibil, deoarece și descoperirile arheologice încep să confirme aceasta, ca acele două episcopii sau doar una, cea de la Roman, să fi apărut mai înainte, dacă nu în 1386, cel puțin în jurul anilor 1390-1392, când se poate presupune că a apărut Episcopia de la Roman, ca important centru religios pentru partea de Jos a Moldovei.

Odată cu dezvoltarea satelor și a târgurilor moldovenești, apar, după cum este și firesc monumente de arhitectură ecleziastică, multe din ele construite din materiale durabile (piatră), care aparțineau, mai întâi domnitorilor sau marilor boieri ai țării, apoi unor comunități sătești, orășenești sau unor meșteșugari, negustori etc. Doar arheologia, în ultimii 30-40 de ani, a avut capacitatea de a scoate la lumină, în afara celor două lăcașuri deja cunoscute - Sf. Nicolae din Rădăuți și Sf. Treime din Siret, peste 23 de monumente de arhitectură religioasă din secolele XIV-XV, care au făcut posibilă o cunoaștere mai bună a repertoriului de forme a acestor obiective.

Ceea ce putem constata de la început este forma lor, bazilicală, cu trei nave, fațadele ritmate de contraforturi, de inspirație occidentală-gotică, adaptată la cultul ortodox, cum este biserica de piatră Sf. Nicolae de la Rădăuți, care suprapune o biserică mai veche din lemn, de la începutul secolului al XIV, înainte de constituirea statului feudal, sub forma unei nave pătrate și un altar rectangular, care a fost folosită drept capelă privată și necropolă voievodală, aici fiind înmormântați Bogdan I și Lațcu³². Biserica de piatră are trei încăperi și respectă planul bisericii de lemn. Tot cu două încăperi a fost inițial și lăcașul de lângă „Sf. Înviere” din Suceava, la care s-a adăugat apoi și un pronaos. Toate bisericile din sec. XIV și începutul secolului al XV-lea, erau împărțite în trei nave și aveau forma trilobată (triconc) sau plan cruciform, ori cum era prima fază a Bisericii Sf. Gheorghe (Mirăuților) de mari dimensiuni dar lipsită de abside laterale și contraforturi. Printre ele amintim pe cele de la Giulești, Netezi, Tulova, Tg. Trotuș etc.³³ Două biserici din această perioadă, cea de la Căpriana (Rep.

³¹Idem - Două milenii de creștinism în regiunile extracarpătice ale României, catalog de expoziție, Bârlad, 2000; E.M.Constantinescu - Memoria pământului dintre Carpați și Dunăre, Buzău, 1999, pp. 25-26, pl. 10-15

³²Lia și A. Bătrâna - Arhitectura ecleziastică din Moldova în secolele XIV-XV, SCIVA, 45, 2, Buc., 1994, p. 146

³³Idem - op. cit., Buc., 1994, pp. 148-152

Moldova)³⁴, datată la începutul sec. al XV-lea și Sf. Parascheva din Roman, după cum vom vedea, fac excepție, cuprinzând și o a patra încăpere - exonartexul sau pridvorul, care, după cum se cunoștea până de curând, a apărut pentru prima dată în arhitectura moldovenească la Putna.³⁵ Evident, am exclus biserica de la sfârșitul sec. al XIV, începutul sec. XV, de la Bistrița, care cuprindea o a patra încăpere, între naos și pronaos, camera mormintelor.³⁶

Constituirea bisericilor autocefale, organizate în cadrul formațiilor statale, nu a însemnat și ruperea legăturilor firești existente până în această perioadă între ele, dar existența unor comunități cu un număr mare de credincioși cerea organizarea unor episcopii, care să poată oferi garanția prezenței unor preoți bine pregătiți. Dezvoltarea târgului Roman, care la sfârșitul sec. al XIV-lea constituia o a doua capitală a Moldovei, de unde Roman I Mușat se intitula, pentru prima dată „Domn al Țării Moldovei de la munte până la mare”, cerea apariția unei episcopii a Țării de Jos, care, o bună bucată de vreme, se intitula „Mitropolie”.³⁷ Această episcopie se ocupa de întreaga zonă a Țării de Jos.

Distinsul istoric Pr. Scarlat Porcescu a adus o valoroasă argumentație privitoare la necesitatea unei organizări bisericești la rang de episcopie în zona Romanului, ceea ce mă scutește să reiau toate datele extrase din realitatea istorică a acestor meleaguri și prezentate magistral în valoroasa monografie „Episcopia Romanului”, apărută în anul 1984.³⁸ Nouă nu ne rămâne decât a prezenta primele rezultate ale cercetărilor arheologice, care aduc importante noutăți la cele deja prezentate și pe care, eruditul istoric, le întrevedea, fără a avea posibilitatea, atunci, de a le înfăptui. În discuțiile pe care le-am avut cu Prea Cucernicia Sa, rămânea ca o sarcină pe care eu ca arheolog, să o îndeplinesc. Iată că acum, cu binecuvântarea P.S. Eftimie Luca, pot adăuga câteva date referitoare la cel mai frumos și interesant obiectiv arhitectonic din Roman - Catedrala Episcopală „Sf. Parascheva”.

³⁴Gh. Postică, N. Constantinescu, - Căpriana, Chișinău, 1996, pp. 101-102

³⁵Lia și A. Bătrâna - op. cit., Buc., 1994, pp. 165-166

³⁶Idem - op. cit., Buc., 1994, p. 165

³⁷Scarlat Porcescu, Episcopia Romanului, Roman, 1984, pp. 32-44

³⁸Idem - Episcopia Romanului, Roman, 1984, pp. 93-98